

*Кравець Л. В.,**доктор філологічних наук,
професор кафедри філології**Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці ІІ,**професор кафедри стилістики української мови
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

АРХЕТИПНА ОСНОВА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО МІФОТВОРЕННЯ

Анотація. У статті описано основні ознаки політичного міфу. Акцентовано архетипну основу сучасного політичного міфотворення. На матеріалі промов екс-президента України П. Порошенка змодельовано політичний міф та доведено його кореляцію з українською лінгвокультурою. Виявлено та проаналізовано архетипи політичного міфу.

Ключові слова: міф, політичний міф, архетип, міфотворення, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Міф залишається однією з найскладніших проблем багатьох гуманітарних наук уже тривалий час. Складність спричинена не тільки природою об'єкта дослідження, його багатогранністю та архаїчним походженням, різними підходами до вивчення з проєкцією у площину ще складнішої проблеми співвідношення мови і мислення, але також роллю міфу в сучасному житті суспільства, яке переживає складні трансформаційні процеси. Міф як форма історичного мислення, як інтерпретація світу в емоційно-чуттєвих образах і символах завжди пов'язаний із творенням. Його базові положення не тільки впливають на способи раціоналізації світу та моделювання альтернативної дійсності, а й у глобальній перспективі здатні детермінувати розвиток суспільства. Оскільки міф містить певну світоглядну модель, схематично представляє природні й суспільні явища, процеси, факти, то його часто кваліфікують як основу картини світу, яка керує сприйняттям та конструюванням реального світу. Впродовж усієї історії людства міф був засобом формування соціокультурного простору, в якому минуле, сучасне і майбутнє поставали не в діалектичному взаємозв'язку, не в лінійно-часовій послідовності, а «у вигляді гармонійної картини незмінних сутностей» [1]. У наш час міф продовжує існувати, виконуючи формувальну, регулювальну, пояснювальну, адаптивну та інші важливі функції. Він «допомагає формувати комфортне психологічне і духовне середовище, своєрідний ізольований прихисток для існування людини, продукує відчуття захищеності та ілюзію розуміння й близькості соціального середовища. Отже, за допомогою міфу намагаються створити символічну, часто-густо полярну, чорно-білу картину дійсності, що репрезентує архетипічний (закодований) досвід певної соціальної / національної спільноти» [2]. Згадані властивості міфу визначають його широке застосування в сучасному житті, особливо запитаний нині він у політичній, соціальній та комерційній сферах, продовжує функціонувати в релігії, мистецтві та науці. У дослідженнях, присвячених політичній комунікації, міф переважно розглядають як технологію, як засіб маніпуляції свідомістю мас, як інструмент досягнення та втримання влади певними

політичними групами. У цьому контексті виникає потреба виявити та простежити зв'язок політичного міфу з українською лінгвокультурою, літературною традицією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міфу як соціокультурного феномену репрезентують праці Дж. Віко, І. Гердера, О. Потебні, А. Куна, М. Мюллера, Ф. Ніцше, Л. Леві-Брюля, Е. Кассіра, К.Г. Юнга, М. Еліаде, К. Леві-Строса, Р. Барта, Ю. Лотмана та ін. Міф учені трактують і як особливу форму культури, форму історичного мислення, і як світоглядну або комунікативну модель, і як результат діяльності колективного несвідомого, і як регулятор життя архаїчного колективу. Дослідники одностайні в тому, що міф був реальністю для первісної людини, що «система первісної образності – це система сприйняття світу у формі рівностей і повторів» [3]. Сходяться на думці, що дуалізму міфологічного і логічного мислення на перших етапах розвитку людства не існувало (Е. Кассіра, І. Франк-Каменецький, О. Фрейденаберг, Р. Якобсон, Ю. Лотман). Актуальність міфу в сучасному секуляризованому суспільстві, де панівним є логічне мислення, пояснюють, з одного боку, природою людської психіки (Л. Леві-Брюль, Е. Кассіра, К. Г. Юнг), а з другого – специфікою самого міфу (М. Еліаде, Дж. Кемпбелл, К. Хьюбер).

Сучасне політичне міфотворення викликає зацікавленість і в іміджмейкерів, і в учених, на що вказують численні дослідження (В. Бебик, М. Головатий, В. Горський, М. Кармазіна, Ю. Левенець, І. Кресіна, В. Матвієнко, М. Михальченко, Г. Почепцов, Ю. Романенко, З. Самчук, Ю. Шайгородський, Ю. Шаповал та ін.). У працях подано опис міфів сучасності, зокрема національних, розкрито технології конструювання і руйнування їх, простежено способи маніпулювання громадською думкою і свідомістю за допомогою міфів тощо.

Мета статті – схарактеризувати архетипну основу сучасного політичного міфотворення на матеріалі промов екс-президента України П. Порошенка.

Виклад основного матеріалу. Міф, виникнувши в сиву давнину як результат колективної творчості, продовжує функціонувати в сучасній культурі, зберігаючи силу впливу на людину та загадковість своєї природи. Цю культурно-історичну стійкість можна пояснити насамперед схильністю людини до міфологічного мислення, а також тим, що міф невлотимий, не підлягає раціональному поясненню чи спростуванню та працює на рівні несвідомого. Міф – це обов'язковий складник будь-якого типу культури, що «відіграє особливу, часто навіть виняткову, роль у тих сферах культурного буття, в яких раціоналістичне, логічно об'єктивоване й організоване світоба-

чення не посідає панівного становища або з якихось причин його втрачає (зміна ідеалів раціональності, пошук світоглядних засад і орієнтирів у контексті розгортання нової історичної доби, засадні перетворення суспільного та державного ладу, деформація й розмивання панівних теоретичних систем, руйнування домінуючих ціннісних настанов, трансформація наукових парадигм і академічних взірців тощо)» [2].

З усіх відомих трактувань міфу виокремлюємо як найповніше таке: «Міф – це емоційно-образна, метафорична модель світу, поетична інтерпретація або конфліктизація сил природи до життя і людського розуму, вираження фантазії цінностей і устремлень архаїчної культури» [4, с. 270]. У наведеному визначенні акцентовано образність й емоційність міфу, його аксіологічність, телеологічність та синкретичність. Ці ознаки властиві також сучасному міфу, який хоч і не є безпосередньою даністю, але залишається фундаментальним складником свідомості «масової» людини.

Внаслідок поєднання міфологічної та політичної свідомості виник політичний міф – «форма позараціонального відзеркалення та інтерпретації в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та суспільних цінностей» [5]. Зміст політичного міфу як універсального конструкту набуває конкретизації в певних суспільно-історичних умовах. З-поміж інших сучасних міфів його вирізняють соціальна спрямованість, наявність імперативів духовно-морального виміру політичних процесів та зв'язок із владою, що зумовлює використання міфу як технологічного складника управління суспільною свідомістю. М. Головатий зазначає: «Призначення політичного міфу полягає в легітимізації політики, політичного порядку, політичного режиму, діяльності окремих політичних лідерів тощо в ситуаціях і станах, коли вони найчастіше не є такими. І тому природно, що найбільше політичні міфи пов'язані з владою – навколо і стосовно неї» [6, с. 46].

Основою сучасного політичного міфотворення часто є архетип – «первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється у знакових продуктах (у вигляді архетипних образів)» [7, с. 40]. Актуалізовані в політичних текстах архетипи зближують бажане і дійсне, визначають основні цінності, накреслюють базисні сюжети розвитку подій та мотивують діяльність людини. Політичний міф, створений на основі архетипів, допомагає утримувати певну політичну систему або встановлювати нову, підсилювати значення політика чи політичної структури. Кількість архетипів, як відзначають дослідники, невичерпна, хоч найчастотніших і найпомітніших небагато, серед них: *душа, мати, батько, дитина, учитель, священик, юривий, трикстер, цар/король* та ін.

До ключових архетипів, зафіксованих в українському політичному дискурсі, зокрема в промовах екс-президента України П. Порошенка, належить *Україна*.

Україна в дискурсі П. Порошенка – це не просто назва держави, яку він очолює, це архетип, який корелює з архетипом України, наявним у поетичному дискурсі Т. Шевченка. Це можна підтвердити, скориставшись моделлю, розробленою Г. Грабовичем для вивчення поетичної творчості Т. Шевченка. Вчений підкреслює, що Україна у Т. Шевченка є архетипом священного. Реалізацію архетипу дослідник простежує в чотирьох взаємопов'язаних фундаментальних ознаках, а

саме: «сакральний простір предків і слави», Україна, освячена своїм стражданням, «відновлений рай на землі» в майбутньому та «динамічне силове поле» для поета [8, с. 360–362]. Г. Грабович наголошує, що шевченківський архетип святості України став для наступних поколінь «різновидом нової секулярної релігії і фундаментом для майбутньої української колективної ідентичності» [8, с. 362].

Актуалізований у промовах екс-президента П. Порошенка архетип України також покликаний виконувати засадничу функцію у формуванні світогляду «нової країни – України». Президент називає Україну благословенною землею: «*Саме із Царгорода пролилося на нашу благословенну землю світло християнської віри ... І вже потім ми поділилися ним з тим Заліссям, де давні кийські князі дуже необачно заснували Москву*» (Виступ у Верховній Раді щодо звернення до Вселенського Патріарха, 19.04.2018 р.). Політик часто апелює до історичної пам'яті, згадуючи події та видатних діячів минулого: «*Княгиня Ольга, князі Володимир Великий, Ярослав Мудрий і Володимир Мономах – це є кийські, українські, а не московські, російські володарі. Рівноапостольний Володимир охрестив свій народ у Києві, де тисячоліттями все стоїть на своєму місці: і фундаменти Десятинної церкви, і Свята Софія, і храм Спаса на Берестові, і Києво-Печерська лавра. Золотоверхий Київ у нашій традиції давно став «новим Єрусалимом*» (Виступ Президента України з нагоди Дня Соборності України і 100-річчя проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР, 22.01.2019 р.). Осмислене історичне минуле, заслуги народу і його героїв покликані істотно вплинути на визначення майбутнього, яке Президент пов'язує із вступом до Євросоюзу та НАТО.

Україна за часів президентства П. Порошенка перебуває в стані війни, переживає важкі часи, страждає і тим освячується. Г. Грабович, аналізуючи архетип святості України в поезії Т. Шевченка, зазначає: «Отож у теперішньому, сучасному вимірі Україна дефініюється маргінальністю – і цей стан буття, тотожний зі станом ідеальної спільноти, *communitas*, також освячує її – не останньою чергою також у душі євангельської істини, що упосліджені будуть спасенні й останні будуть першими. Це онтологічне «посягання» на святість коріниться у самій сутності ідеальної спільноти» [8, с. 362]. Ідея сакральності рідної землі, за свободу якої віддали свої життя герої, реалізована в багатьох промовах П. Порошенка: «*Досі багато хто думав, начебто Незалежність дісталася нам без жодних зусиль. Це – неправда! За нашу незалежність, самостійність боролися цілі покоління українських патріотів. За неї полягли герої Небесної сотні. За неї гинуть українські воїни та мирні громадяни*» (Промова Президента України під час церемонії інавгурації). Президент не раз наголошує, що незалежність України та її майбутнє народ здобуває в упертій і важкій боротьбі: «*Тільки ціною колосальних надзусиль усього народу зможемо захистити Незалежність, життя і безпеку кожного, наше право вільно жити на своїй українській землі*» (Виступ на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України). Відчуття і переживання святості, зазначає Г. Грабович, важко визначати як архетип, оскільки «воно є якістю, яка надихає і надає особливого звучання архетипам і архетипним сюжетам, а не архетипом-як-таким; проте воно відіграє есенційну роль в їх функціонуванні» [8, с. 355].

Ідея святості землі актуалізує інші категорії, серед яких найважливішою є віра. До віри апелює політик у закликах до

своїх виборців: *«Не втрачайте віри в перемогу. Не втрачайте віри в Україну. Не втрачайте віри в нашу армію. Не втрачайте віри в нашу мову. Бо це є той державний фундамент, який дозволить нам подолати бідність, увійти в Європу, захистити її через членство в НАТО і вивести Україну на таке місце, яке вона по-справжньому заслуговує – найкращої європейської країни»* (Виступ у Львові, 29.04.2019 р.).

«Відновлений рай» у дискурсі П. Порошенка – це повернення *«у велику родину європейських народів»* (Виступ на 15-й щорічній зустрічі Ялтинської європейської стратегії (YES). Як і Т. Шевченко, П. Порошенко проектує відродження на майбутнє, проте не далеке, а досягне за час наступного терміну президенства. *«Ми на решті вибралися з лабіринтів багатовекторності. Ледве вискочили зі смертельно небезпечної пастки позаблоковості. І від чотирнадцятого року твердо прямуємо своїм шляхом, і це шлях до Європейського Союзу та НАТО. Лише інтеграція України до євроатлантичного простору гарантує всім нам і мир, гарантує всім нам безпеку, і Україні незалежність, а українському народу підвищення рівня життя»* (Послання «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році»); *«я гарантую, якщо мене оберуть 21 квітня – у наступні п'ять років Путіна чекає гучний провал тут, в Україні. А ми з вами, дорогі друзі, дорога наша команда, пройдемо точку неповернення. І ніхто і ніколи більше не буде бачити Україну в російських обіймах, а ми увійдемо в Європейський Союз»* (Виступ перед учасниками акції «Захисти Україну!», 19.04.2019 р.). Це міленарне видіння підкріплено уявленнями про месіанізм багатостраждальної української нації, які неодноразово фіксуємо в текстах: *«Хочу наголошити, що Україна відстоює не тільки свою незалежність та територіальну цілісність. Наголошую ще раз – вона бореться за свою свободу обрати свій шлях і своє майбутнє. Україна сьогодні бореться за нашу спільну Європу»* (Виступ Президента на спільному засіданні Сейму та Сенату Республіки Польща, 17.12.2014 р.). Традиційно таке моделювання майбутнього має потужний історичний потенціал.

П. Порошенко часто декларує своє ставлення як громадянина до України: *«Україна – понад усе»*. Свої виступи він завершує словами *«Слава Україні»*. У промові після виборів 21 квітня Президент досить емоційно заявляє: *«Сьогодні скажу вам одну річ, якої публічно не казав ніколи. Бо воно дуже пафосно, чесно кажучи. Я люблю Україну. Я точно дуже її люблю. Я люблю свій рідний український народ. І цим почуттям я керувався всі роки мого нелегкого, повірте, президентства»*. Наведені, а також інші численні приклади дають підстави стверджувати, що в політичному дискурсі П. Порошенка Україна постає як «динамічне силове поле», як «місія, яка формує його самоперцепцію і розуміння своїх завдань» [8, с. 362], що також ідейно зближує політика з великим українським поетом. Підкріплюють це твердження слова Президента України 21 квітня: *«А завершити я хочу словами, що я буду молитися в поточній ситуації: «Боже, бережи Україну»*, які звучать як відповідь на поетичний заклик Кобзаря: *«Свою Україну любіть, Любіть її... Во время люте, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть»*.

Архетип України в дискурсі П. Порошенка взаємодіє з іншими, не менш важливими архетипами *ворог, герой, глава держави* тощо, які конкретизують, легітимізують та підсилюють його. У. Еко наголошує: *«Мати ворога важливо не тільки для визна-*

чення власної ідентичності, але ще й для того, щоб був привід випробувати нашу систему цінностей і продемонструвати їх оточенню. Так що, коли ворога немає, його слід створити» [9]. Характеристика ворога визначає те, як його сприйматимуть, а сила ворога підсилює героя та консолідує націю, об'єднує навколо одного лідера. Тому відповідно до об'єктивних умов життя та згідно із законами міфотворення ворог у дискурсі Президента *«сильний, жорстокий, підступний – загартував і цементував нас як ніхто»* (Виступ на церемонії урочистого підняття Державного Прапора України); *«ворог грубо прорухався. Він зробив нас ще сильнішими. Українська політична нація остаточно ствердилася на всіх теренах. Західних і східних, північних та південних. І надійно цементує їх Центр України»* (Виступ на прес-конференції «Стратегія–2020»).

Актуалізація опозиційної пари *ворог – герой* спричинена реальними суспільно-політичними подіями та війною, які визначили динаміку цих архетипів у напрямку опозицій *імперія і народ та Росія і Україна: «Скидаємо один за одним ланцюги, якими імперія приковувала до себе, створюючи з України колонію. Що відбувається зараз? Дуже просто – деколонізація. Імперія зацікавлена тримати колонію бідною, нерозвинутою і залежною в економічному, торговельному, гуманітарному і політичному сенсі. До речі, і в духовному також»* (Виступ на 15-й щорічній зустрічі Ялтинської європейської стратегії (YES); *«Ми можемо дуже швидко просунути до вільної Європи, але це швидше – відкотитися під імперську Росію»* (Виступ перед учасниками акції «Захисти Україну!», 19.04.2019 р.).

Суспільно-політична ситуація та війна зумовлюють потребу в лідері, який вивів би країну з кризового стану та війни. Це дає підстави Президенту України заявити: *«Україні потрібен лідер, який здатен протистояти Путіну і зривати його хижі плани щодо нашої країни. Україні потрібен Верховний Головнокомандувач, спроможний організувати сильну армію, міцну оборону – і на цій основі досягти миру. Україні потрібен керівник зовнішньополітичної сфери, зрозумілий світовим лідерам. Який говорить з ними однією мовою. І який розбирається в хитросплетіннях світової дипломатії. Україні потрібен Президент, який забезпечить незворотність європейського і євроатлантичного курсу»* (На сайті офіційного інтернет-представництва Президента України, 18.04.2019 р.). Водночас у тексті фіксуємо ознаки міфу, пов'язаного з вірою у те, що конкретна людина, політичний діяч може розв'язати складні проблеми, врятувати народ. Тобто в тексті актуалізовано архетип «збавителя», який існує тільки у зв'язку з архетипним мучителем, з яким у реальних історичних умовах асоціюється президент Російської Федерації В. Путін.

Згадані архетипи в сукупності утворюють систему, яку можна кваліфікувати як міф, аксіологія якого, символіка та відображений соціальний досвід засвідчують закоріненість в українській історії й культурі та корелюють із поетичним міфом Т. Шевченка.

Г. Грабович, спираючись на концепції К. Леві-Строса та В. Тернера, запропонував для вивчення поетичної творчості Т. Шевченка модель, яка визначає п'ять ознак міфу: 1) надмірність і багатолінійність – «безперервне вироблення структури (або «думки», «ідеї») шляхом гетерогенного, але закінченого ряду «подій» чи структурних одиниць («тем» або «мотивів», які його складають); 2) розвиток

через бінарні опозиції та примирення між ними: «опозиція на нижчому рівні структури знімається примиренням сторін на вищому рівні»; 3) вираження «універсальних істин»: «його зміст майже завжди має велике значення і стає свяченою для певної групи людей»; 4) позачасовість; 5) вихід за межі конкретного простору [10, с. 64–65]. Усі названі ознаки дослідник виявляє в поезії Т. Шевченка, що дає йому підстави стверджувати: «Шевченкові поетичні тексти – це міф «у фрагментах» [10, с. 64]. Ці ознаки фіксуємо також у політичному дискурсі экс-президента України П. Порошенка, де їх вияв специфічний і дещо спрощений порівняно з поетичною творчістю Кобзаря. Проте вони також дають підстави констатувати наявність політичного міфу «у фрагментах».

Висновки. Змодельований політичний міф – це лише одна зі спроб вивчення сучасного українського політичного дискурсу. Цей міф не тотожний міфу Т. Шевченка, який аналізує Г. Грабович, ні за структурою, ні за глибиною змісту, але тісно пов'язаний із ним. Основне, що, на наш погляд, відрізняє міф політика від міфу поета – це архетип громади (народу). Бінарний за своєю природою, він виявляє у творчості митця і свій темний бік (зло, насильство, кара, розправа тощо), і світлий (добросердність, щирість, працьовитість та ін.). У політичному міфі экс-президента цей архетип не має масштабного вияву, як і архетип влади. Ця проблема потребує детальнішого вивчення в наступних дослідженнях.

Література:

1. Барт Р. Миф сегодня. URL: http://www.lib.ru/CULTURE/BART/barthes.txt_with-big-pictures.html
2. Міф історичний. *Енциклопедія історії України*. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>
3. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра. Москва : Лабиринт, 1997. 448 с.

4. Волков Ю.Г. Поликарпов В.С. Человек : энцикл. словарь. Москва : Гардарики, 1999. 518 с.
5. Політичний міф. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
6. Головатий М.Ф. Політична міфологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2006. 144 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
8. Грабович Г. Шевченко, якого ми не знаємо. 2-ге вид. Київ : Критика, 2014. 414 с.
9. Эко У. Сотвори себе врага. И другие тексты по случаю (сборник). URL: http://www.pseudology.org/Eco_Umberto/Sotvori_sebe_vraga2.pdf
10. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Київ : Часопис «Критика», 1998. 207 с.

Кравець Л. В. Архетипическая основа современного украинского политического мифотворчества

Аннотация. В статье описаны основные признаки политического мифа. Акцентировано внимание на архетипической основе современного политического мифотворчества. На материале речей экс-президента Украины П. Порошенко смоделирован политический миф и доказана его связь с украинской лингвокультурой. Выявлены и проанализированы архетипы политического мифа.

Ключевые слова: миф, политический миф, архетип, мифотворчество, политический дискурс.

Kravets L. The archetypical basis of modern Ukrainian political myth-making

Summary. The article describes the main features of a political myth. Emphasizes the archetypical basis of modern political myth-making. The author modeled on the material of the speeches of the ex-president of Ukraine P. Poroshenko a political myth and proved its connection with the Ukrainian culture. The author analyzed the archetypes of the political myth.

Key words: myth, political myth, archetype, myth-making, political discourse.